

Viewegh, Josef

O příčinách krize v současné psychologii

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. I, Řada pedagogicko-psychologická. 1995, vol. 44, iss. 129, pp. [47]-58

ISBN 80-210-1305-2

ISSN 0068-2705

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/112569>

Access Date: 05. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

JOSEF VIEWEGH

O PŘÍČINÁCH KRIZE V SOUČASNÉ PSYCHOLOGII

Krise psychologie. Staronový znepokojivý jev, provázející psychologii od počátku její samostatné existence, tj. od dob Wundtových. Každá z recidiv této krize jako by dostávala novou podobu; ve skutečnosti však jde o nový kontext téže základní příčiny. V čem spočívá podstata této krize? A lze vůbec hovořit o krizi u vědní disciplíny, jejíž prudký a úspěšný rozvoj v uplynulých desetiletích je nepopiratelný?

V syntetizujícím pohledu, který pro náš výklad volíme, rezignujeme na tradičně pojaté historizující pojednání s obsáhlým dokladovým materiálem. Naši snahou spíše bude naznačit hlavní kontury celého problému a ukázat aktuálnost jeho řešení.

Scientismus

Vznik samostatné psychologie, nezávislé na filozofii, je datován rokem 1879, kdy v Lipsku zásluhou W. Wundta vznikla první experimentálně orientovaná psychologická laboratoř na světě. Nikdo z tehdejších zakladatelských osobností netušil, že přírodovědná a experimentální orientace nově vzniklé samostatné disciplíny, přinese v dalším vývoji této vědy psychologům tolik obtížných problémů.

Rozvoj psychologie byl pochopitelně ovlivňován nejen vnitřními podněty samotné psychologie, nýbrž i vnějšími souvislostmi vývoje vědy jako celku. Mnohé krizové prvky, které existovaly ve vědách a v celé naší kultuře před sto i více lety pouze v larvované potencialitě, nabývají v současnosti plně rozvinuté a alarmující podoby. Dilema scientismu a antropologismu, které v současnosti má charakter zásadního sporu nejen ve vědě, nýbrž v celé západní kultuře, vytváří krizovou situaci mimořádné intenzity zejména v psychologii.

Co vlastně znamená scientismus? Obecně vyjádřeno – požadavek zkoumat a hodnotit skutečnost vědeckým způsobem. Za vědecké v nejužší slova smyslu se pak považují ty obory, které kladou důraz na racionalitu, striktní

objektivitu (anulování tzv. subjektivního faktoru), empirismus, kvantifikovatelnost, možnosti formalizace (matematizace), experimentální přístup a odmítnutí účasti filozofie v jakémkoli vědeckém bádání. Scientismus bývá většinou a právem uváděn do souvislosti s pozitivismem (a u svých hlavních představitelů je kladen do protikladu k antropologismu, filozofii člověka).

Naše současná civilizace, ovlivněná právě vědou a technikou, je ve značné míře budována na principech, které tvoří jádro scientismu. Není nesnadné uhadnout, že zástupci scientisticky orientovaných přírodních a technických věd cítí převahu či přímo jakousi předurčenost považovat svůj přístup za nadřazený metodologii duchovních věd, avšak rovněž těm oblastem lidské aktivity, jako je filozofie, umění a náboženství. Krizová situace nastává v okamžiku, kdy scientismus (obdobně jako někdejší i dnešní pozitivismus) vyslovuje přesvědčení o svém „jedině správném pojetí“ a vede tak v podstatě k diskvalifikaci jiných přístupů. Podle scientistického pojetí je i člověk „přírodninou“ (i když speciální) jako kterýkoli jiný objekt organické nebo anorganické přírody.

Scientismus tak svou jednostranně pojatou „vědeckostí“ zavádí do výzkumu redukcionistickou uniformitu: metodologickým cílem tohoto směru je snaha najít univerzálně platný přístup, aniž bychom museli brát v úvahu další specifické vlastnosti zkoumaného jevu.

Přírodovědná orientace psychologie mohla se zdát nadějná a funkční v počátečním období samostatné existence psychologie, v němž byly izolovaně laboratorně zkoumány tzv. periferní psychické funkce (Wundtovi, který byl původní profesí fyziolog, bylo toto zaměření blízké.). Je paradoxní skutečností, že syntetizující antropologické pojetí v psychologii prosazovali před psychology lékaři (tedy přírodovědci), např. Jung, Carrel, Bertalanffy a další, kdežto samotná psychologie nadále zůstávala v zajetí přírodovědného redukcionismu.

Scientisticky orientovaná psychologie je nesena naivní představou, že „jen zvolené metody (experiment a kvantitativní analýza) mohou garantovat vědecký charakter psychologie“ (Revers 1978, 10). Takové pojetí dává jednostranně přednost nadvládně metody nad zkoumanou realitou, a tím ve výzkumných postupech aprioristicky preferuje jen určité jevy a jiné naopak vylučuje jako „nevědecké“. Za kritérium správnosti či nesprávnosti užitých metod volí metody samotné (s následným hojným vytvářením operacionálních definic), kdežto vlastní zkoumaná skutečnost zůstává vlastně mimo oblast primárního zájmu badatele.

Není nesnadné udělat závěry, že výzkumný objekt přírodních a technických věd je plně měřitelný a vážitelný a že exaktnost výzkumných výsledků je přímo úměrná exaktnosti užitých metod (v technickém smyslu). Povaha látky, kterou zkoumají přírodní a technické vědy, navíc umožňuje extrahovat a experimentálně izolovat „jednolinkový“ vztah mezi nějakou příčinou a jejím (více méně bezprostředním) následkem. Účel a cíl exaktních experimentálních metod tak spočívá v uchování „čistoty těchto kauzálních řad“ (Viewegh, 1986, 854).

V psychologii je však při užití těchto metod nutná velká opatrnost, zejména při interpretaci výsledků. Psychický jev nikdy nedosáhne „čistoty“ fyzikálního, chemického či biologického objektu zkoumání. Psychický jev funguje ve specifickém individuálním, sociokulturním a historickém kontextu, jehož reálné vztahy může ostatně narušit i situace experimentu. U složitých jevů osobnosti, postojů, hodnocení, estetických a etických prožitkových struktur lze jen ve velmi omezené míře izolovat – experimentálními či jinými formalizovanými postupy – jednoduché kauzální řady (po způsobu přírodních věd). Kauzální řady v takto zjednodušené podobě zde totiž vůbec neexistují. Mezi (hypotetickou) „první příčinou“ a konečným „následkem“ leží množství mezičlenů, vyplývajících z neobyčejně bohaté možnosti alternativních způsobů jednání člověka, jeho schopnosti reagovat na jediný podnět multidimenzionálně, tj. např. na úrovni biologické, psychické a sociální, a to současně, přizpůsobovat si – aktuálně i dlouhodobě, vědomě i podvědomě – různé vnější podmínky vlastním individuálním tendencím a potřebám. Scientistická psychologie by měla být schopna uznat, že v duchovní oblasti existují ještě jiné vztahy, které vyplývají ze smysluplných souvislostí jiného druhu, které jsou přístupny pochopení, jak se s ním setkáváme např. u *Verstehende Psychologie*. Takový přístup rozšiřuje naše chápání vnitřních smysluplných obsahů. Naopak „obecný sklon pokládat kauzální a přírodovědné poznatky za jedině možné nás odvádí od psychologického objasnění“ (Jaspers, 1965, 262).

Scientismus však nelze považovat – jak jsme upozornili – pouze za úzce pojatý problém vědecké metodologie. Scientismus je jedním ze symptomů naší doby, pronikl do životního stylu člověka západní civilizace. Německý teolog a filozof R. Guardini upozorňuje, že současný člověk vlivem technické civilizace je stále méně uzpůsoben bezprostředně prožívat skutečnost; tím se radikálně mění jeho vztah k přírodě i k duchovní, specificky lidské oblasti. Poměr člověka k přírodě je nepřímý, zprostředkovaný výpočty a přístroji. Tím, že tento vztah postrádá názornosti, stává se do jisté míry „abstraktním a počtářským“ (Guardini, 1992, 56). Tak je jakékoli lidské dílo věcí racionálního propočtu a technické kontroly.

Obdobné stanovisko zastává německý filozof a sociolog kultury A. Gehlen, který se zamýšlí nad jedním charakteristickým rysem naší technické civilizace, nad významem experimentu. Podle Gehlena „pronikání experimentátorského ducha do umění a věd všeho druhu nutně vede k tomu, že objekty jsou zbavovány své přirozenosti, že obsahy jsou bez jakéhokoli ohledu rozkládány a nově řazeny, a to výlučně podle pravidel metody, pro niž se /.../ badatel rozhodl. Stejně nevyhnutelně /.../ je při tomto postupu celá sféra oboru proniknuta racionalizací, je stále nesnadněji postižitelná smysly, stále abstraktnější, nenázornější a posléze určitým způsobem, který je z vnějšku těžko definovat, se stává „autonomní““ (Gehlen, 1972, 59).

Ještě radikálněji a chmurněji líčí situaci (a to přímo v psychologii) biolog L. von Bertalanffy ve své známé knížce *Člověk – robot a myšlení*. Obviňuje sci-

entistickou psychologii, že za přispění moderní přebujelé techniky „aktivně potlačila lidskou podstatu“ (Bertalanffy 1972, 38). Především psychologie by se měla podílet na vytváření obrazu a úlohy člověka v současné kultuře.

Vědomí – osobnost – kultura

Mimořádně složitý problém vědomí a osobnosti v kultuře uveďme všeobecně známým bonmotem: Jestliže někdejší behavioristicky orientovaná psychologie byla označována za „psychologii bez duše“, je současná scientistická psychologie charakterizována jako „psychologie bez osobnosti“.

Na přelomu minulého a našeho století se zdálo – alespoň v evropské filozofii a psychologii – že pozitivismus (včetně behaviorismu) je překonán. Amerikanizace evropské (zejména německé) psychologie po 2. světové válce s jejími pozitivistickými a behavioristickými tendencemi však tuto krizi v plné míře opět obnovila, jak přesvědčivě dokládá např. A. Wellek (A. Wellek 1969). Evropská psychologie byla (a doposud je) touto americkou scientistickou vlnou pohlcena.

Jako východiska k objasnění lidského vědomí je vhodné užít hlediska intencionality. Vědomí je vždy vědomím něčeho, a to především vědomím sebe sama, sebeuvědoměním. Jasnost, zřetelnost a rozsah sebeuvědomění je tedy určitou normou vědomí: nemohu si adekvátně uvědomit cokoli z okolního světa ani z vnitřního světa svých prožitků, jestliže nemám vědomí distance mezi „já“ a „ne-já“. Už starověcí myslitelé (viz např. Platonův dialog Charmides – 1940) měli zřetelné ponětí o tom, že není možné vědění a poznání o čemkoli bez poznání sebe sama, tedy bez autoreflexe.

Vědomí je vždy vědomím individuálním. Připomeňme si v této souvislosti konstatování Jungovo, že „neexistuje psychický projev, který by neměl individuální charakter“ (Jung 1941, 8). Kategorie individuality a jedinečnosti je však pro scientismus tabu, nepatří do „vážné“ vědy.

Člověk svých biologických a psychických vlastností neužívá pouze jako prostředku přizpůsobení. Lidský jedinec není jen nositelem mechanických projevů přírodních nebo sociálních sil, nýbrž je nositelem svého vlastního, jedinečného poslání. Vědomí je terénem pro vznik a působení osobnosti. Osobnost lze považovat za vrcholnou psychickou instanci, jejímž prostřednictvím člověk subjektivně prožívá a uchovává integritu svého „já“, své osoby jako jedinečné bytosti. Osobnost nezískává člověk automaticky, nýbrž si ji za jistých vnitřních a vnějších podmínek a historických předpokladů vytváří. Osobnost se tak podobá tvůrčímu dílu, které je jedinečné a neopakovatelné, i když je utvářeno z „materiálu“ srovnatelného v některých svých dílčích složkách.

Člověk překračuje hranice své přírodou vymezené situovanosti, je ve svém rozhodování svobodný. Tuto okolnost zdůraznil už před několika desetiletími existencialismus svou známou tezí, že existence je před podstatou. Podle Sartra „člověk není nic jiného než to, čím se udělá“ (Sartre 1947, 421).

Scientisté nedomyslili, že subjektivní prožitek je psychologicky autentičtější než sebe více „objektivní“ výzkum psychického jevu. Ostatně i tzv. objektivita, o níž usiluje např. experimentální psycholog, pracující s různými „vyjádřeními“ pokusné osoby (např. pomocí dotazníku), je subjektivní povahy. Předpokládá totiž „sebe-vyjádření“ respondenta, tedy objektivaci jeho subjektivního prožitku. Müller–Freienfels (1937) pro tento psychologický postup (v souvislosti s interpretací uměleckého díla) razí vhodné označení: re-subjektivizace.

Psychologická věda budoucnosti, bude-li se chtít osvobodit od scientistického redukcionismu a operacionalismu, bude stát před nutností rozlišit, co je v psychologii osobnosti „předpokladového“, tj. sloužícího jako pouhý podklad pro osobnostní terén, a co je skutečně „osobnostního“ v nejvlastnějším autentickém smyslu.

Protikladnost „přírody“ a „kultury“, obecného a jedinečného, objektivního a subjektivního nemusí být vyhocena do neřešitelného protikladu. Musíme ovšem upustit od pojetí nadvlády „jedině vědeckého“ přístupu a přijmout např. umění (a uměnovědy) jako rovnocenného partnera při řešení těchto nesnadných otázek.

V umělecké tvorbě se setkávají v harmonické syntéze „objektivní“ a „subjektivní“, jak na příkladu Michelangela a Prousta ukazuje V. Černý (1968).

Individuační proces, vrcholící v osobnost, si nelze představit bez autoreflexe. A autoreflexe v sobě obsahuje sebehodnotící složku. Tak je axiologie jako samostatný obor nutně budována na psychologii, jak výrazně dokumentuje např. Városova monografie (Városov 1970). Prostřednictvím hodnotové sféry vstupuje tak osobnost do světa lidské kultury. Kultura je výrazem lidské osobnosti. Mám by se nám chtělo říci, že kultura má vlastní „duši“, je zvláštní rozšířenou podobou individuální osobnosti, která přesahuje sebe samu, vlastní přírodní pudově sebezáchovnou „sobeckost“, aby se v nadosobních snahách a cílech nejen upevňovala v sobě samé, nýbrž aby se setkala s celým lidským pokolením. V této přesahovosti individuální osobnosti do nadosobní sféry kultury leží smysl lidské existence. Osobní a jedinečné dochází svého nejvlastnějšího smyslu, jakéhosi zavrcholení teprve v tomto nadosobním a nadosobnostním směřování.

Interdisciplinarita

V přehnaném přírodovědném optimismu se zapomnělo, že např. v souvislosti s problémem osobnosti a sociokulturního prostředí je obtížné a interpretačně riskantní vztáhnout dílčí výsledky laboratorních a vůbec experimentálních výzkumných postupů zpět ke konkrétní živé osobnosti a jejímu sociálnímu a kulturnímu kontextu. Stále ještě mezi psychology panuje představa, že „zjemňování“, subtilnost užitých metod nutně povede ke „zjasňování“ zkoumaného objektu. Dnešní přehnané zdůrazňování metody na úkor výzkumu autenti-

ckého člověka vystihuje výrok Einsteinův, že žijeme v době stále dokonalejších prostředků a stále zmatenějších cílů. Člověk se stal předmětem psychologického experimentu jako apersonální a ahistorický anonym (Revers 1978), nikoli jako konkrétní a myslící subjekt v určité historické a osobní situaci.

Ukazuje se stále jednoznačněji, že výzkum složitého antropologického jevu z pozice jediného vědního oboru nebo dokonce jediné metody musí vést k deformaci výzkumných výsledků. Alternativnost projevů homo sapiens je oproti jakémukoli jinému objektu živé i neživé přírody ohromná. Lidský jedinec nejen jedná na základě předem stanovených vzorců chování (tedy instinktivně jako zvíře), nýbrž – a především – vědomě a svobodně volí mezi mnoha alternativami, které jsou funkční pouze v rámci jeho osoby.

Syntéza obrovského poznatkového fondu a jeho integrace do vyšších poznatkových celků si stále častěji vynucuje požadavek nazírat a zkoumat tyto polyfunkční systémy za účasti více vědních oborů, tedy interdisciplinárně. Nejde tu však o jakousi technicko-organizační záležitost, jak se někteří vědci domnívají, ani o přechodnou módu, nýbrž o počátek zásadní proměny vědy jako celku. Mezioborový přístup se nevyčerpává pouze antinomií analytičnosti a syntetičnosti ani nechce rušit dosavadní vědní obory. Jeho základní nazírací hledisko je situováno jinde a mnohem intimněji: do nového vidění skutečnosti, kdy studovaný jev vysoké komplexity a tematické rozsáhlosti se chápe jako proces, jako v čase probíhající dynamický vztah, který ve svém průběhu přesahuje rámec výzkumných možností jediné vědní disciplíny. Pokud se pohybujeme v uzavřeném teritoriu vlastního oboru a jeho vztahů k oborům bezprostředně sousedním, zdá se mezioborový přístup snadno osvojitelný. Avšak některé vědní disciplíny (a psychologie k nim nepochybně patří) jsou postaveny před složité jevy mimořádného rozsahu, které jako by byly řízeny současně z více center a úrovní a které diferencovaně reagují na celou množinu vnějších a vnitřních podmínek; zároveň jako by podléhaly specifickým zákonitostem, platným pouze pro ně. Navíc vystupují jako smysluplné celky, nerozložitelné klasickými analytickými postupy na části.

Členění vědy na jednotlivé obory má svoji logiku, je vytvořeno podle jednotlivých říší neživé a živé přírody. Krizové napětí vyplývá proto z volby mezi požadavkem zachování integrity vlastního oboru (např. z hlediska jednotné metodologie) a narušením této integrity vlivem oborově „nesourodých“ či přímo „cizích“ prvků. Představme si však nějaký komplikovaný jev, složený z řadově odlišných subsystémů, tedy systém, který je multidimenzionální povahy. Studujeme-li takový jev pouze z pozice jednoho oboru či dokonce jediné metody, tj. v jednom souřadnicovém systému, a abstrahujeme-li tak od ostatních dimenzí, odhalíme pochopitelně ve zkoumaném jevu pouze jednu řadu vlastností. Proto také největší potíží vskutku interdisciplinárního přístupu spočívá mimo jiné ve vypracování metodologických principů a kritérií pro multidimenzionální interpretaci a klasifikaci.

Osvobodíme-li se však od navykých nazíráních šablon a podíváme-li se nepředpojatě na tyto složité jevy (nepředpojatě v tom smyslu, že na ně ukvapeně nepřikládáme apriorní metodologická pravítka), ukáže se našim překvapeným zrakům, že tyto jevy jako by „nerespektovaly“ dosavadní vědní teritoria a metodologická vymezení a jako by se rozprostíraly – prostorově vyjádřeno – napříč tradičními vědami. Pro možnosti interdisciplinárního „uchopení“ zkoumaných jevů se nám proto jeví heuristicky funkční modelová představa „příčnosti jevů“. Příčnost zde znamená, že jev jako by byl rozložen přes teritoria více věd, tj. je výzkumně „uchopitelný“ pouze tím způsobem, že je zkoumán více vědami současně. Jestliže takový jev zkoumáme pouze z pozice jediné vědy, jsou jeho skutečné „rozměry“ objasněny jen zčásti a zlomkovitě. Na fenomén příčnosti poukázal už v šedesátých letech našeho století francouzský estetik a sociolog R. Caillois (1968).

Příčné pojetí může v nás postupně vyvinout smysl pro chápání skutečného interdisciplinárního přístupu. Současně nám však umožňuje zasvěcenější vhléd do povahy krize, kterou prochází moderní psychologie. Zdá se za této situace neúměrně stavět jedno metodologické pojetí striktně vůči druhému. Ve svých důsledcích by tato nesmiřitelnost vedla k vytvoření dvou či více „psychologií“, které by byly zaklety v jakési oborové diaspoře, bez možnosti otevřít se jedna druhé i ostatním vědám. „Psychologie“ však „potřebuje rozšíření obzorů, ne rozštěpení“ (Allport 1959, 19). Pojetí příčnosti (či dokonce tzv. příčných věd) nás může učit nové tvůrčí vnímavosti pro přesahovost zkoumaných objektů z naší „rodné“ disciplíny do jiného, tematicky i metodologicky zdánlivě vzdáleného oboru. Může nám pomoci citlivě odhadnout přednosti i meze metodologických prostředků vlastní disciplíny, rozšířit naši schopnost interpretace a posílit tvůrčí odvalu nacházet při výzkumech nové a nečekané souvislosti.

Postmoderna

Vliv postmoderny, který k nám systematicky začal pronikat teprve po nastolení svobody v listopadu 1989, není v žádném směru inspirativním zdrojem naší úvahy o současné krizi psychologie. Některé myšlenky k tématu krize v psychologii jsme publikovali před více než deseti lety (Viewegh 1980; 1981; 1983; 1986).

Některá pojetí postmoderny nám mají spíše posloužit za doklad, že krizové jevy, které nacházíme v psychologii, jsou důsledkem mnohem širší krize naší západní kultury a civilizace.

A je přiznačné pro současnou psychologii, že odmítá řešit některá postmodernistická témata, která evidentně do psychologie patří, a to zejména do psychologie osobnosti.

Postmodernistické pojetí je chápáno (akceptováno, nebo odmítáno) v nejrozmanitějších vymezeních. Jde o novou filozofii, umělecký směr, společensko-

kulturní hnutí, nový životní postoj? Podrobnější historická sondáž by nás příliš odvedla od našeho tématu. Spokojíme se proto obsahovým vymezením: postmoderna je výrazem duchovní situace člověka západní civilizace, který ztratil hodnotovou jistotu svého života. Jde o pocit, který nejen signalizují ve svých dílech filozofové, teoretikové kultury, umělci, vědci, náboženští myslitelé, nýbrž jej prožívá různým způsobem většina citlivých a přemýšlivých lidí. Literární historik Kožmín označil postmodernu případně jako „ztrátu spojení“. „Ztrátu spojení s dějinami, se světem, se sebou samým. Někjaké razantní ostří nás odsekává od kořenů mnoha hodnot“ (Kožmín 1993, 5).

Dejme nyní slovo samotnému postmodernismu. V naší kritice scientismu jsme upozorňovali – jako na určité východisko z krizové situace – na syntetizující tendence v současné vědě a na důsledné uplatnění interdisciplinárního přístupu. Vycházeli jsme z přesvědčení, že většinu složitých, zejména antropologických jevů nelze postihnout z pozice jediného vědního oboru, že syntetizujícího obrazu může být dosaženo jen spoluúčastí více věd. Postmoderna místo označení „syntéza“ rází pojem „pluralita“. Důraz na pluralitu lze považovat za úhelný kámen postmoderny: různé světonázorové postoje, teorie, hodnotová stanoviska, politické a ekonomické názory lze sice považovat za určité dílčí systémy, tyto systémy jsou na sobě nezávislé. Tak se však „s rostoucím počtem pravidel a smyslu /.../ zvyšuje /.../ orientační nejistota. Nadále už nic nemůže platit jako samozřejmé, všechno lze posuzovat různě z rozdílných perspektiv“ (Welsch 1993, 24). Dochází k situaci, že na jednu otázku lze dát „několik rovnoprávných odpovědí“ (Welsch 1993, 25). Postmoderna tak ve své krajní pozici dochází k závěru, že syntéza, směřující postupně k jakémusi jednotnému výsledku a cíli, je dnes prostě neuskutečnitelná.

Postmoderna si tedy zakazuje hledat a uskutečňovat sjednocující principy, které by v nějaké formě vedly k univerzalizmu. Vše je odlišné, jeden princip je nepřevoditelný na princip druhý. Postmoderna tak na jedné straně osvobozuje člověka (vědce, filozofa, umělce) od zaběhaných šablon syntetizujících a univerzalistických tendencí, na druhé straně však nemusí mít v budoucnosti sílu ubránit se jakési permanentní pluralizaci, zabránit její bezbřehosti, a tím komunikativně informačnímu chaosu. Postmodernismus svými osvobozujícími – celkem oprávněnými – tendencemi postihnout lidskou identitu novým způsobem je tak hnána do vlastní pasti. Ve snaze vyhnout se nivelizujícím následkům moderní racionality (s jejím důsledkem: přehnanou technizací a apersonalizací našeho života) může dojít k jakési nové „nesrozumitelnosti“ výsledků vědy, filozofie, umění, celé kulturní situace, v níž žijeme. Na tuto okolnost upozorňují někteří autoři (viz např. Kolakowski 1993; Poláková 1993; Rode 1993).

Postmoderna je výrazem zklamání nad moderní dobou, nad jejími kulturně civilizačními mechanismy. Sdílíme s postmodernou některé její kritické závěry, odmítáme však hodnotový relativismus a nihilismus, jejichž příčiny dovede postmoderna tak sugestivně charakterizovat. Jedno je však na postmoderním

vidění pozitivní. Ukazuje s pohledem nic nezastírajícím krizové důsledky naší současnosti a dovede je stejně nezastřeně v jakémsi ostrém vidění pojmenovat.

Využijme postmoderny k objasnění jednoho problému, který není v psychologii neznámý. Jde o problém vztahu mezi vědou a uměním. Není náhodné, že postmoderní tematika „krystalizovala /.../ nejprve v oblasti umění (od 60. let), než se (v 70. letech) stala kulturním a civilizačním trendem potenciálně pronikajícím všechny oblasti života“ (Poláková 1993, 5). Umění i odborná psychologie mají společný cíl: objasnit duševní a duchovní podstatu člověka.

Umělec oproti odbornému psychologovi ví – jak sarkasticky dovozuje Allport – že psychika vždy existuje v individuální podobě. Psycholog to ovšem ví také, ale má tendenci klást duševní život člověka do stejné roviny s kterýmkoli objektem přírody a orientovat se na „psychiku vůbec“. Proto může Allport právem konstatovat, že „v důsledku svého sklonu k přílišné abstrakci a zobecňování mnozí psychologové stojí níže než druzí lidé v chápání jedinečných životů“ (Allport 1959 a, 9). Interdisciplinární přístup by měl „zrovnoprávnit“ přístup vědecký a přístup umělecký. Slovem: psychologie by se měla bez výhrad otevřít interdisciplinární spolupráci oblasti umění.

V okolnosti plurality tedy spočívá důvod, proč jevy s mnoha alternativními projevy je nutné studovat a interpretovat mezioborově. Všechny uvedené projevy a složky mohou existovat pospolu u jednoho člověka – v potenciální nebo aktualizované podobě. V průběhu jeho ontogenetického vývoje se mohou navzájem sumovat ve svých účincích nebo navzájem anulovat. Psycholog se ve svých interpretačních přístupech musí zaměřovat na tuto polyfunkčnost lidských projevů, které nejsou jen psychologické, nýbrž současně sociální, filozofické, náboženské, avšak také biologické či jiné povahy.

Tak před psychologií jako celkem, zejména však před psychologií umění, stojí úkol: vytvořit nový typ či model vědního oboru, zvláštní psychologickou interdisciplínu. Toto nové pojetí interdisciplíny nevyklučuje a priori žádný metodologický nebo interpretační přístup, naopak si vynucuje jejich pestrost. Psychologie se bude stávat skutečnou psychologií autentického člověka tím více, čím více bude schopna vidět psychické jevy v komplexu a kontextu s jinými jevy, tedy nikoli osamoceně, nýbrž ve vzájemné svázanosti s mnoha dalšími složkami. Pro toto pojetí svědčí ostatně i skutečnost, že „ne-psychologický“ způsob uchopení nějakého problému mnohdy vede i k následnému pochopení psychologické složky. Např. na problém odcizení upozornili v moderní době nejprve existencialisté, před nimi jejich předchůdci z oblasti umělecké literatury a filozofie, Kierkegaard, Dostojevskij a Kafka. Co však přinesla k objasnění tohoto důležitého fenomenu u současného člověka např. scientistická psychologie?

Závěr

Krizový „neklid“ v současné psychologii není dán nějakou nenadále se objevivší autoreflexí této vědy, jak se domnívají někteří scientisté, zaskočení duchovněnými a idiografickými trendy v této disciplíně. Jde o krizi zásadního rázu, která se týká celé naší současné kulturně civilizační situace. Na její konkrétní podobu a kořeny v psychologii jsme se snažili upozornit v této studii. Naším cílem bylo zvýšit vnímavost psychologů (i jejich mezioborových partnerů) pro určité bariéry, které brání dnešní psychologii postihnout současného člověka a jeho duchovní prostředí v autentické podobě.

S postmodernou se shodujeme v pojetí plurality. Z této kategorie by bylo možno vyjít i v psychologii, a to v návrhu důsledné interdisciplinaritě psychologie. V tomto smyslu by bylo nutné vrátit se v teoretických a metodologických východiscích k jakémusi „nulovému stavu“, dát rovnocennou šanci všem teoriím a metodologickým přístupům. Podle našeho soudu musí být psychologie důsledně budována jako mezioborová disciplína. V tomto ohledu je dokonce nezbytné, aby předešla ostatní vědní obory a otevřela se všem kulturním oblastem a duchovním aktivitám.

LITERATURA – REFERENCES

- Allport, G.W.: *Persönlichkeit. Struktur, Entwicklung und Erfassung der menschlichen Eigenart.* (Meisenheim / Glan 1959)
- Allport, G.W.: *Personality – Problem of Science or Art?* (New York 1959 a). Rukopis českého překladu.
- Bertalanffy, L. von: *Člověk – robot a myšlení.* (Praha 1972)
- Caillois, R.: *Zobecněná estetika.* (Praha 1968)
- Černý, V.: *Co je kritika, co není a k čemu je na světě.* (Brno 1968)
- Gehlen, A.: *Duch ve světě techniky.* (Praha 1972)
- Guardini, R.: *Konec novověku.* (Praha 1992)
- Jaspers, K.: *Allgemeine Psychopathologie.* (Berlin – Heidelberg – New York 1965)
- Jung, C.G.: *Diagnose des Tatbestandes.* (Zürich – Leipzig 1941)
- Kolakowski, L.: *Moderna na lavici obžalovaných.* (In: *Teologické texty*, roč.4, 1993, č.1, s.2–4)
- Kožmín, Z.: *Ostří a mlha postmodernismu.* (In: *Literární noviny*, roč.4, 1993, č.30, s.5)
- Müller-Freienfels, R.: *Psychologie přítomnosti.* (Praha 1937)
- Platon: *Charmides. – Laches. – Lysis. – Theages.* (Praha 1940)
- Poláková, J.: *Dva ustavující pohyby postmoderní doby.* (In: *Teologické texty*, roč.4, 1993, č.1, s.5–6)
- Rewers, W.: *Die anthropologische Krise der Naturwissenschaften in der Psychologie.* (Salzburg – München 1978)
- Rode, F.: *Liberalismus v postmoderně.* (In: *Teologické texty*, roč.4, 1993, č.1, s.6–9)
- Sartre, J.P.: *Existencialismus je humanismem.* (In: *Listy, čtvrtletník pro umění a filosofii*, roč.1, 1947, č.3, s.419–433)
- Városová, M.: *Úvod do axiologie.* (Bratislava 1970)
- Viewegh, J.: *K metodologickým problémům psychologie jako interdisciplíny.* (Zprávy Psychologické laboratoře ČSAV v Brně, 1980, č.4–5)
- Viewegh, J.: *Seminář o interdisciplinárních problémech osobnosti.* (In: *Čs. psychologie*, roč.25, 1981, č.2, s.179–181)
- Viewegh, J.: *Psychologie umělecké literatury – problémy a perspektivy.* (In: *Čs. psychologie*, roč.27, 1983, č.1, s.85–95)
- Viewegh, J.: *Fantazie. Teoretická studie.* (Praha 1986)
- Viewegh, J.: *Problém vědomí v interdisciplinárním kontextu.* (In: *Filozofický časopis*, roč.34, 1986 a, č.6, s.851–872)
- Wellek, A.: *Ganzheitspsychologie und Strukturtheorie.* (Bern und München 1969)
- Welsch, W.: *Postmoderna – pluralita jako etická a politická hodnota.* (Praha 1993)

ON THE REASONS OF CRISIS IN CONTEMPORARY PSYCHOLOGY

Author assumes his critical attitude towards scientism in psychology which is based on inadequate methodology of the natural sciences. He argues that scientism stands in the way of creation of genuine understanding of personality. The crisis of psychology is a part of general crisis of the west society. He believes that we can find the way out of that crisis in the revival of plurality of the research approaches and in an interdisciplinary cooperation between psychology, philosophy, art and other spiritual fields of activity. Psychology, especially psychology of art, could be a prototype of a new interdisciplinary branch of science.

Key words: crisis of psychology, scientism in psychology, methodology